

International Journal of Mardin Studies
(IJMS), 2020, 1(1), s. 31-53.

**Mardin’de Tarihsel Süreçte Ermeni-Arap İlişkilerinin
Ermenice ve Arapça Üzerindeki Etkileşimleri**

Doç. Dr. Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Mardin'de Tarihsel Süreçte Ermeni-Arap İlişkilerinin Ermenice ve Arapça Üzerindeki Etkileşimleri¹

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ²

Özet

Bu makalede ilk olarak geçmişten günümüze dini, ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan Mardin yöresindeki Ermeni-Arap ilişkilerine kısaca yer verilecektir. Bu kapsamda ilk etapta iki toplum arasındaki ilişkilerin Ermenice ve Arapça üzerindeki etkisinden hareketle söz konusu toplulukların birbiri ile ve diğer diller ile olan ilişkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır. Başta günlük yaşamda kullanılan Ermenice-Arapça olmak üzere iki toplum arasındaki etkileşimin edebi çalışmalara yansımaları da göz önünde bulundurularak, Arapçanın Ermeniceyi ne oranda etkilediği değerlendirilecektir. Günümüzde Mardin'de özellikle Ermenice ve Arapça yazılı çift dilli mezar taşlarının varlığı, bunun yanı sıra Ermenice-Arapça isimlerin mevcudiyeti ile zamanla bazı Hıristiyan toplulukların Araplaşmış olduğu da göz önünde bulundurulduğunda bu konuda birden fazla argümanın olduğu söylenebilir. Çalışma sırasında Ermenice el yazmaları, Arapça konuşan Mardin Ermenileri, döneme dair gazeteler, istatistik veriler, konuyla ilgili yabancı seyyahların raporları ve Ermeni Patrikhanesi kayıtları esas alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermenice, Arapça, Mardin, Ermeni-Arap İlişkileri.

Armenian-Arab Relations in the Historical Process in Mardin Interactions on Armenian and Arabic

Abstract

In this article, at first we will discuss from past to present Arabian-Armenian relations religious, economic, political and cultural aspects of Mardin province. In this context, starting with the affect of relations between two societies on Armenian and Arabic, we will try to evaluate the interaction of each other and the status and progress. Not only the interaction between Armenian and Arabic daily languages but also considering the implications of literary studies, we will evaluate how much Arabic effected Armenian language. Considering that today in Mardin, there are lots of Arabic and Armenian bilingual gravestones, the presence of Armenian and Arabic names and the fact that in time some Christian communities became Arabian, we can say that there are lots of arguments to do. During the study Armenian manuscripts, Arabic-speaking Armenians of Mardin, the newspapers of the period, statistical data, foreign travelers' reports of the subject, "Zü'l-Kâdiriyye" books data, Armenian patriarchate records, Ottoman archives will be based on.

Key Words: Armenian, Arabic, Mardin, the Armenian-Arab Relations.

¹ Bu makale 17-19 Mayıs 2013 tarihinde, Mardin Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü, Heidelberg Üniversitesi, Sami Diller Çalışmaları ve Bergen Üniversitesi Yabancı Diller Enstitüsü, tarafından Mardin'de düzenlenen, I. Uluslararası Türkiye'de Konuşulan Arapça Lehçeler ve Sözlü Edebiyatları Sempozyumu'nda sunulan bildiri metninin verilerinden yararlanılarak, bildiri metni genişletilerek hazırlanmıştır.

² Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Kafkasya Çalışmaları Anabilim Dalı, yildizdeveci@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4634-463X.

Makale Gönderilme Tarihi: 08.07.2020, Kabul Tarihi: 19.10.2020.

Giriş

Mardin yöresinde kullanılan Arapçanın buradaki Hıristiyan topluluklardan biri olan Ermeni dili üzerindeki etkisine geçmeden önce Arap-Ermeni ilişkilerinin tarihi geçmişine kısaca bakılmasında yarar vardır. Araştırmacılara göre her ne kadar Ermeniler Hıristiyan, Araplar Müslüman olsa da Arap-Ermeni ilişkilerinin geçmişi oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Bu kapsamda gerek Arapların İslamiyet'i ilk kabul eden topluluk olması gerekse Ermenilerin de benzer şekilde Hıristiyanlığı ilk devlet dini olarak kabul eden topluluk olmaları nedeniyle iki toplum arasında bir benzerlik olduğuna işaret edilmektedir (Nashashibi, 2006, parag. 2).

Hıraçya Acaryan, *Ermeni Dili Tarihi* adlı eserinde “En basit şekliyle iki Ermeni birbirinin konuştuğunu anlamıyorsa bu konuşulan dilin farklı lehçelerinin konuşulduğunu ortaya koyar.” ifadelerini kullanır (Acaryan, 1901/2007). Oysa tarihte Mardin yöresine bakıldığında Ermenilerin Arapları, Arapların Kürtleri, Kürtlerin Türkleri, Türklerin Süryanileri kolaylıkla anlayabildiği oldukça zengin bir kültürel dokunun hâkim olduğu görülmektedir. Bu anlamda Ermeni-Arap ilişkilerinin Ermenice-Arapça üzerindeki etkileri de kaçınılmaz olarak kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Hıraçya Koçaryan söz konusu eserinde “Lehçeler arası farklılıklar bölgelerde yaşayan halkların etkileşimleri ile doğru orantılıdır. Böylece Adana ve Batı lehçelerinin büyük bir bölümü Türk, Arap, İran etkileridir. Krapar’dan ayrılan sesli harflerin ses düzenlerinin bozulması o lehçeleri diğerlerinden uç seviyede farklı göstermiştir”, ifadelerini kullanarak bir bakıma Arap-Ermeni ilişkilerinin Ermeniceyi nasıl etkilediğine vurgu yaparak kültürel etkileşimlerin diller üzerindeki etkilerine işaret etmiştir.

Arap Hâkimiyeti Öncesinde Bölgenin Tarihsel Süreçteki Yapısı

M.Ö. 450 yıllarında Ermenistan, Arşaguni Krallığı'nın önemli yerleşim yeri ve tahıl merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Çeşitli kaynaklarda Krallar Kralı II. Dikran (M.Ö. 95) kendi adını verdiği, Ermenicede “Gert” kelimesinin şehir anlamını aldığı ve “Dikranagert” şehrini kurduğu, söz konusu dönemde kralın kardeşi Koris'in Nusaybin'de Arvistan kralı olduğu da kaydedilmiştir. Bu devletin hazinesinin bir bölümünün ise Nusaybin, Dara gibi yerleşim merkezi olan Dikranagert'te muhafaza edildiği ifade edilmektedir. M.Ö. 69'da Romalılar tarafından tahrip ve talan edilen bu şehre, Dikranagert'i feth ve talan eden Antoninopolis adlı Romalı komutanın adı verilmiştir. Bizanslıların egemenliği döneminde de Antoninopolis adı devam etmiş, Romalılarla kısmen anlaşarak kısmen savaşarak şehir kurtarılıp Dikranagert adı da iade edilmiştir. 640'ta Arap İslam ordusunun bölgeye gelmesine kadar şehir bu ad ile anılmıştır. Arap İslam ordusunun bütün yerleşim yerlerini heykelciğin İslam'a aykırı olması sebebiyle yumuşak toprakla örttüğü, böylece bölgede höyüklerin meydana geldiği bu bölgeye, (Arapça'da “Tel”, tepe anlamında) “Ermeni Tepesi” anlamında “Tel-Ermen” adının verildiği öne sürülmektedir. Daha sonra İranlıların gelmesiyle birlikte bu bölgeye “Dunaysır” adının verildiği, fakat yerli halkın bu yeni isme de rağbet göstermeyip Tel-Ermen adını kullanmaya devam ettiği kaydedilmiştir. İpek yolu üzerinde Şirin belde olarak anılan bu bölgenin sakinlerinin tarih boyunca çoğunlukla Ermeniler olduğu ve Diyarbakır Ermenilerinin bir bölümünün Tel-Ermenli olduğu da ileri sürülmektedir. Konuyla ilgili olarak Diyarbakır kütüğünde Tel-Ermen Ermenilerine ait 12 cildin olduğu ve buradaki Ermenilerin 1895 Ermeni olaylarında Diyarbakır'a göç ettikleri kaydedilmiştir (Günaltay, 1951, Işıltan, 1970, s. 37-101).

Coğrafya tarihçisi Tacitus bölgeyi Midzbin (Nusaybin) 37 Roma mili uzağı; coğrafya âlimi Strabo ise Dikranagert ve Midzbin Mygdonia, Mezopotamya Toroslarına paralel uzanan Masis Dağı kalesi aşağıda olduğunu belirtir. Diyarbakır'ın 40 mil kuzeydoğusundaki Mayfarikin de (Silvan) Alman Feld Mareşal'in (Von Moltke) burayı Dikranagert sanmış olduğu anlaşılır. Sachau Dikranagert Masius Mardin Dağı'nın güneyindeki Tel-Ermen'le özdeşleştirir (Günaltay, 1951, Işıltan, 1970, s. 37-101).

Arap hâkimiyeti öncesi bölgedeki durum kapsamında, üzerinde durulması gereken bir diğer husus da, Ermeni toplumunun malları sorunu olmuştur. Bu sorunun Ermeni Krallığı'nın yıkılışıyla birlikte başladığını söyleyebiliriz. Ancak İslam öncesi süreçte Roma tipi işgal söz konusu olduğundan üretim ilişkilerine dokunulmazken işgal gücü yönetimi devralarak buradan devşirilen bir güçle komşu ülkenin işgaline yöneldiği için işgal edilen yer, imparatorluğun işgal zincirinin bir halkası işlevini görmekteydi. Bu işgal; ganimet, talan, gasp ve el koymalar dışında toprak mülkiyetine dokunmadığından söz konusu dönemde toprak sorunundan pek söz edilemez. Bu sorunun daha çok İslamiyet'in bölgeye yayılması ile başladığı düşünülmektedir. İslamiyet ile birlikte bölgede fetih söz konusu olmuştur.

İslamiyet döneminde önceki dönemlerden farklı olarak, bölgeye işgallerden farklı bir fetih süreci yerleşmeye başlamıştır. Bu bakımdan Ermeni toplumunun malları sorununun İslam akınlarıyla birlikte başladığını söylemek mümkündür. 7. yüzyılda başlayan İslam akınlara 9. yüzyılda yeni bir unsur olarak Kürtler de eklenmiştir (Çetinoğlu, 2011, s. 368).

Kürtler, kuzeyde 9. yüzyılda görülmeye başlanmış ve daha sonra batıya ve güneye Diyarbakır ve Mardin Vilayeti'ne inmişlerdir. 10. yüzyılda İslamiyet'i benimseyen Kürt aşiretleri, bir yandan Ermeni platosuna doğru ilerlerken diğer taraftan da İslamiyet'in kılıcı olarak Ermenistan'ı adım adım fethetmişlerdir. Ermenistan'ın işgali bu kez diğer işgallerden farklı olmuştur. Burada "fetih" teriminin anahtar rolüne de değinmekte yarar vardır. Fetih özünde bir işgal, yağma ve zorla ele geçirme hareketi olduğu hâlde burada işgali meşrulaştıran kutsal bir kavram hâline de gelmektedir. Bu suretle fethedilen her yer işgalciler için hak edilmiş Allah tarafından kendilerine bahşedilmiş bir ganimet olarak iktidarın ve mülkün Tanrı tarafından kutsanmış olması anlamına gelmektedir (Çetinoğlu, 2011, s. 368).

34

Araştırmacılar tarafından İslam fetihleri sırasında bu bölgenin iki ayrı Arap akınına maruz kaldığı ve 639-640 yıllarına denk gelen ikinci sefer sırasında Mardin'in İslam-Arap orduları tarafından alındığı kaydedilmektedir. Buna göre Arapların Kuzey Mezopotamya'yı ele geçirdiği sırada bölge nüfusunun çoğunluğunu Hristiyanların oluşturduğu kaydedilmiştir (Aydın, Emiroğlu, Özel vd. 2000, s. 71).

İslam fetihleri döneminde de Ermeniler arasında din değiştirme mevzusunun söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Halife Hazreti Ömer döneminde kenti ele geçiren İyaz bin Ganem'in bu kentin yönetimini Hristiyanlıktan İslamiyet'e geçen ve Mardin'in fetih öncesindeki Ermeni hâkimleri olan Şahriyazoğlu Amud ile Mari'ye bıraktığı kaydedilmiştir (Aydın, Emiroğlu, Özel vd. 2000, s. 71). Ancak bu bölgenin İslam fetihleriyle birlikte bölgeye yerleşen Arap kabilelerinin nüfusunun yoğunlaşması sonucu buradaki Hristiyan nüfusun büyük oranda Araplaştığı ve İslamlaşmaya başladığı şöyle kaydedilmiştir:

"(...) İki yüzyıl içinde Araplar Ermenistan'ı yer yer Kuzey Mezopotamya'yı ise tümüyle ele geçirdiler. Bu bölgedeki Ermeni beyleri Arap yöneticilerin vasalları hâline geldiler. Büyük Ermenistan üzerine yönelen fetihlere katılan bazı Arap kabileleri, hatırı sayılır bir alanı nüfuzları altına almışlardı. En büyükleri ve en başarılıları olan Suleym kabilesi Fırat'ın kuzey kavsıyla kuşatılan dağlık bölgeyi büyük ölçüde işgal etmişti. Abbasi döneminde, bu kabilenin ardılları hemen hemen irsi bir hak olarak Ermenistan valiliği mevkiini ele geçirmişlerdi. Büyük Ermenistan'ın güneyini elinde tutan ikinci büyük kabile olan Şeybaniler ise, Amida (Diyarbakır) kalesi merkez olmak üzere bütün Kuzey Mezopotamya'yı denetliyorlardı. Harun Reşid (786-809) zamanında, Şeybaniler Şirvan bölgesine doğru hareket ettiler ve 9. yüzyıl boyunca Ermenistan'a hükmettiler..." (Aydın, Emiroğlu, Özel vd. 2000, s. 72).

Ermenilerin tarihte belki de kitlesel olarak din değiştirdikleri tek dönem olarak değerlendirebileceğimiz İslam fetihleri döneminde Arap egemenliğinin Ermeni toplumunu nasıl etkilediği, Ermenilerin yanı sıra diğer etnik unsurlar üzerindeki etkisi ise şöyle ifade edilmiştir:

“(...) bütün bu süreç boyunca, Arap egemenliğinin adım adım yayıldığı bölgelerdeki Ermenilerin karşılaştığı en can alıcı sorun, cemaatin kitlesel olarak İslamiyet'e geçişiydi. Ermenilerin yanında, bölgede yaşayan Arami kökenli halklar varlıklarını sürdürdüler. Arami kökenliler, bölgenin tarımsal faaliyetlerini sürdüren vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilmekteydi...” (Aydın, Emiroğlu, Özel vd. 2000, s. 72).

Ermeniler ve Araplar arasında çetin mücadelelerin olduğunu kaydeden araştırmacılara göre bu büyük ve uzun mücadelenin sonu Ermeniler aleyhine neticelenmiştir. Buna göre toplu ihtidaların başladığı ve Arapça ile Ermenice arasında dil savaşlarının yaşandığı da öne sürülmektedir. İhtida eden birçok Ermeni'nin Arapça öğrenmek zorunda kaldığı, Mardin'de Araplarla birlikte yaşamak zorunda kalan Ermenilerin Arapça öğrendiği ve hem Ermenice hem de Arapça konuşmaya başladıkları kaydedilmiştir (Aydın, Emiroğlu, Özel vd. 2000, s. 162).

İki yüzyıl içinde, Arapların Ermenistan'ı yer yer, Kuzey Mezopotamya'yı ise tümüyle ele geçirdiğini kaydeden araştırmacılara göre bu bölgedeki Ermeni beyleri Arap yöneticilerin vasalları hâline gelmişlerdir. Büyük Ermenistan üzerine yönelen fetihlere katılan bazı Arap kabilelerinin hatırı sayılır bir alanı nüfuzları altına aldıkları, Suleym kabilesi ve Şeybanilerin Ermenistan'a iki koldan hükmettikleri ifade edilmiştir. Bu süreçte, Ermenilerin ana dilleri Ermeniceyi korumak zorunda kaldıkları, 639-859 yılları arasında Araplara karşı büyük mücadeleler vererek, bu dönemin sonunda Arapların Ermenistan'a büyük ölçüde dini ve siyasi özerklik verdiği de belirtilmiştir. Yaşamlarını dağlarda sürdüren Kürtlerin ise söz konusu dönemde Arapçayı hiç benimsemedikleri ve dilin yanı sıra kültürel olarak da Arapçadan hiç etkilenmedikleri kaydedilmiştir. Ayrıca Kürtlerin Müslüman olmalarına rağmen öğrenmedikleri, Arapların da yaşayabilmek için dağ yerine ovada yaşamalarının en büyük etken olduğu öne sürülmüştür (Ercan, 2001, s. 90-111, Aydın, Emiroğlu, Özel vd. 2000, s. 166-376).

Tarihte Ermenilerin coğrafi olarak ulaştıkları sınırlar ve bu sınırlar dâhilinde kalan toplumlarla olan ilişkileri de sık sık yazarların üzerinde durduğu bir husus olmuştur. Bu kapsamda, 11. ve 12. yüzyıllarda Ermeni yazarların “Güneş'in çocukları ya da kulları” adını verdikleri Arevortik³ Ermenilerin (Güneş'e tapan Ermeniler) Ermenistan Mezopotamyası'nda yaşadıkları sınırlarına kaydedilmiştir (Barker, 1985, s. 54; Aydın, Emiroğlu, Özel vd. 2000, s. 162).

Tarihsel Süreçte Bölgede İlk Arap-Ermeni Karşılaşması

Bölgenin Araplar tarafından istilası sırasında, ilk defa karşı karşıya gelen Araplarla Ermeniler arasındaki ilk münasebet bu dönemde gerçekleşmiştir. Kaynaklarda ilk etapta Ermenilerin din değiştirmeye yanaşmadığı, diğer Hıristiyanların bir kısmının bu yeni dini kabul ettiği ilk karşılaşmalar şöyle ifade edilmiştir:

“(...) Bölge halkı şimdiye kadar muhtelif istila ve akınlarda gördüğü şiddet, zulüm ve tahribi bu defa görmüyordu. Yeni istilacılar halkı iyi bir siyasetle tatmin ediyorlar ve yalnız dinlerine davet ediyorlar, girmeyenlerden biraz vergi alıyorlardı. Bilhassa bölgedeki yerli halk yeni dini derhal kabule taraftar oldular. Ermeniler umumiyetle bu yeni dine sokulmadılar. Hıristiyanların bir kısmı yeni dine girdi, fakat daha başka din sahipleri de bu yeni dini kabul ettiler. Araplar aldıkları şehirlerde bir idare memuru ve bir de dini tedris eden imam bıraktılar. Büyük merkezlerde (Diyarbakır, Nusaybin, Bitlis gibi yerlerde) kale muhafızları da bıraktılar. Bu sırada bölgedeki bazı mevki ve mıntika isimlerinde Araplaşmış olan bir değişiklikte göze çarpmaktadır. Amid bu sıralarda Diyarbakır ismini aldı. Daha şark ve cenuba (Sirt, Mardin, Nusaybin) Diyarrabiya denildi.” (İpek, 1944, s. 161).

³Ermenicede Արվիկ (Arev) sözcüğü Güneş anlamına gelmektedir.

Araplarla birlikte bölgeye yayılan Müslümanlığın Ermeni toplumu arasında birtakım sıkıntılara neden olduğu, Müslüman prenslerle olmayanlar arasında kavgaların yaşandığı ileri sürülmüştür;

"(...) Bu sırada Müslümanlık Ermeni prenslerinin akrabaları içine ve bazen en yakınlarına sirayet etmiş ve Müslüman olan prenslerle olmayanlar arasında dahi kavgalar başlamıştı. Diğer taraftan bu kavgalara bir sebepte bölgede henüz tamamıyla Bağdat halifeleri emrine girmemiş himaye veya bir miktar vergi ile bağlı Rum ve Ermeni prenslikleri vardı. Bunlar Müslüman olan kabile ve beyliklerle geçinemediklerinden bu kavgalara Cezire valileri veya şimali İran'daki Azerbaycan valileri müdahale ediyor ve mücadeleler uzayıp gidiyordu." (İpek, 1944, s. 166).

Tarzian'ın söz konusu makalesinde üzerinde durduğu bir diğer husus ise Mardin ve yöresinde kullanılan Arapça ve bu dilin yaygınlığı olmuştur. Tarzian, bu bölgedeki Ermenilerin kendilerini Ermenilik ve Türklükten ziyade Suriyeli, yani Arap olarak gördüklerini ise şöyle kaydetmiştir:

"(...) Yerleşmek için La Plata'yı ve çevresini tercih edenler Mardin ve Diyarbakır'dan gelmişlerdi. Bu yöreler Türkiye'nin Güneydoğu bölgesidir. Suriye sınırından kısa bir mesafe uzaklıktadır... Orada Türk bölgesinde konuşulan Arapça dialekt ise bugün Suriye'de konuşulanla aynıdır. Lisan bir halkı canlı tutar der, Abovian adlı bir Ermeni yazar. Ancak bu bölge aynı zamanda Kürtlerin de yerleşim alanıdır ve eskiden beri öyleydi. Bu nedenle bu şehirlerden gelenler, söylendiğinin aksine Ermeni değil ama Suriyelidirler... Bu göçmenlerin Suriyeli kökenleri göz önüne alınmalıdır. Gelenlerden çoğu bu kökeni gururla belirtmişti. Bir kısmı ise Ermeni kimliğini kabul etmişti." (Tarzian, 2004, s. 6).

Ermeni-Arap ilişkilerine dair önemli bir diğer veri de Ermenistan'daki Arap kaynaklarıdır. İki toplumunun tarihte birbirine bakış açısına dair önemli ipuçları sunan bu kaynaklarda Arap yönetiminin Ermenistan üzerindeki etkilerine şöyle yer verilmiştir:

"(...) Prof. Leman'ın "Ermenistan Tarihi Konuları" adlı eseri Pazmaveb'de çevrilmiş ve bu esnada Ermenistan'da bulunan Arap kayıtları hakkında da konuşmuştu. Bunlar çeşitli dönemlerde çeşitli ellerden toplanmıştır. Ancak bunları okuyan çeviren ve anlatan Dr. Max Fan Perşem olmuştur. Tarihi açıklamaları anlatmaya çalışacağız. Ermenistan üzerindeki Arap yönetimi ve diktatörlüğü, tarihimizin en kanlı sayfalarını teşkil etmiştir. Çünkü bu vahşi hayvanlar gibi Araplar da kanla beslenirlerdi. Dökülen kan Ermeni damarlarından akmaktaydı. Bunların izleri Harput, Bayburt ve Mayfarkin'de (Nıprkert) idi. Biz sonuncudan başlayarak anlatacağız. Leman, Pelk ve Moltke'nin araştırmalarına göre eski Diyarbakır kalıntıları üzerine kurulmuş ve bugün Türkler resmen Silvan adını kullanırlar." (Asduryan, 1909, Çev. Çerme, 2006, s. 242).

Arapçanın Hıristiyan Topluluklar Üzerindeki Etkileri

Arapça yaklaşık olarak 300 milyon kişi tarafından kullanıldığı tahmin edilen Hami-Sami dilleri ailesinin Sami koluna mensup bir dil olup günümüzde Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Cibuti, Çad, Etiyopya, Fas, Filistin, Irak, İsrail, Katar, Komorlar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Moritanya, Sahra Arap Demokratik Cumhuriyeti, Suudi Arabistan, Somali, Sudan, Suriye, Tunus, Umman, Ürdün ve Yemen gibi ülkelerde konuşulmaktadır.

Semitik dil ailesine mensup olup günümüzde artık kullanılmayan Kenanca, Aramice, Malta, Amharic, Tigrinya, Tigre, Gurage, Tanrı, Syric, Akad, Phonoecian, Pön, Ugaritik Nabatean (Görgin, 2012, parag. 3) gibi birçok dilin aksine Arapça günümüzde birçok ülkede resmi dil olarak kullanılmaktadır.

Birçok dilde olduğu gibi Arapçanın da bölgeden bölgeye farklılık arz eden lehçeleri bulunmaktadır. Bu anlamda söz konusu lehçeleri Doğu (Maşriqi) Lehçeleri, Batı (Mağribi) Lehçeleri, Beduin (Bedewi) Lehçeleri ve Yerleşik lehçeler...” (Görgin, 2012, parag. 5) olmak üzere dört grupta toplamak mümkündür.

Araştırmacılara göre İslamiyet’in ilk dönemlerinde, Arap Yarımadası dışında konuşulan birçok yerleşik lehçe, Mezopotamya lehçesi grubuna girmektedir. Mezopotamya lehçesi grubu ise yerleşik lehçelerden Yemen, Suriye ve Mısır’ın da dâhil olduğu Doğu lehçesine girmektedir. Söz konusu dönemden günümüze bu dört büyük lehçenin giderek birbirinden bağımsız bir şekilde geliştiği ve Mezopotamya, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika Lehçeleri olarak adlandırıldıkları kaydedilmiştir. Mezopotamya lehçesinde yer alan “Keltu” ve “Gêlêt” lehçelerinin eski yerleşik lehçe türünü temsil ettiği de kaydedilmiştir. Bu iki lehçenin Anadolu Platosu’nda, Dicle ile Fırat arasında Basra Körfezi’ne kadar uzanan geniş bir alanda konuşulduğunu, günümüzde ise Mardin’de kullanılan Arapça lehçenin de “Kultu” lehçesi olduğu ifade edilmektedir (Görgin, 2012, parag. 7). Dolayısıyla Anadolu Platosu’nda konuşulan “Keltu” lehçesinin Urfa, Diyarbakır, Mardin ve Siirt bölgelerinde görüldüğü ve Mezopotamya lehçesi olarak görülen bu Arapçanın aynı zamanda Irak Arapçasının bir devamı olarak kabul edildiği kaydedilmiştir (Görgin, 2012, parag. 9).

Araştırmacılara göre pek çok Arap topluluklarının Süryanileşmesiyle birlikte Yakubi Süryaniler⁴ arasında, dolayısıyla Mardin’deki diğer Hıristiyan topluluklar arasında Arapça giderek yaygın bir hâl almıştır. Ayrıca İslamiyet’in doğuşu, Arap İslam fütuhâtı, Yakubi Süryani ve Hıristiyan Arap halkını azınlık durumuna düşürmüştür. Kimileri Müslümanlaşmış, kimileri ise Müslümanların koyduğu vergileri kabul ederek yerinde kalmıştır. Bazılarının ise Ninvadan, Siirt, Mardin, Diyarbakır gibi Güney Doğu Anadolu illerine kaydıkları belirtilmektedir. Öte yandan bu bölgelerin de Arap İslam orduları tarafından fethedilmesiyle birlikte bölgede yaşayan halkların Araplaştığı ve bu akımların Yakubi Süryanileri önemli ölçüde etkilediği ifade edilmektedir. Bu etkinin özellikle 11. yüzyıla gelindiğinde en üst düzeye ulaştığı ve söz konusu dönemde Süryanicenin artık sadece kilise ve mezar taşları üzerinde kullanıldığı ileri sürülmektedir (Çerme, 2003, s. 28).

Araştırmacılar tarafından Arap dilinin başta Hıristiyan dilleri olmak üzere bölgedeki birçok dil üzerinde oldukça etkili olduğu ve hatta söz konusu dilleri asimile ettiği de ileri sürülmektedir. Bu çerçevede Süryanicenin de Arapça tarafından asimile edilmiş diller kapsamında değerlendirilebileceğini, nitekim Yakubi Süryani Patrikhanesi’nin Rumkale’ye taşınma nedeninin de yine bu gerekçeye bağlandığı ileri sürülmektedir:

“(…) dilin asimile oluşunun önemli bir başka boyutu da Süryani patrikhanesinin Rumkaleye taşınmış olmasıydı. Daha sonraki dönemlerde Homs, Maraş, Adıyaman, Diyarbakır ve Mardin şehirlerine de taşınmış ancak Midyat da dâhil hiçbir yerde tutunamamıştır. Günümüzde ise Suriye’de patrikhane kurulmuştur. Patrikhane ve ruhaniler yazışmalarında Arapçayı kullanmaktadırlar. Bu dili Gerşuni ve Torani (Turoyo) olarak adlandırmışlardır. Nihayetinde de vulgar mahalli dil hâline dönüşmüştür, klasik Süryaniceden eser kalmamıştır. Bugün Süryani toplumu Süryanice bilmemekte ve genelde Türkçe, Arapça, Ermenice ve Kürtçe konuşmaktadırlar.” (Çerme, 2003, s. 28).

Günümüzde her ne kadar dilbilimciler tarafından Ermeni dili Doğu ve Batı olmak üzere iki ayrı bölüme ayrılrsa da Acaryan’a göre bir de “El” lehçesi bulunmaktadır. Acaryan’ın

⁴ 543’te Yakup Baraday, Suriye’de ilk Yakubi kilisesini kurmuştur. Baraday’ın (Ermenice) lakabı Keçe giyimli, yamalı, deyneği elinde dolaşan kişi anlamındadır. Yakubi inancı dediğimiz Süryani kilisesinin dogma ve kurallarıdır. Yakup bu kilisenin yayılmasında emeği geçmiş bir liderdi. 600-700 yılları arasında toplanan dini konsilde Yakup Baraday, Süryani kilisesinin kurucusu olarak kabul edilmiştir. İlk kez Yakubi adı orada kullanılmıştır. Bugüne kadar Hıristiyan milletler, Yakubi kelimesini kullanırlar. (Noyan, 2013, s. 53-57).

ՀԱՄԱԽ ՏԻԳՐԻՍ

ԱՐՄԱ ԲԵՐԻԹ

Հ.Ս.Ա.Ր.Մ.Վ.Ա.Վ.Ա.Ն. Գ.Ր.Ա.Վ.Ա.Ն. Բ.Ե.Ն.Ա.Դ.Ա.Տ.Ա.Վ.Ա.Ն. Տ.Ն.Ճ.Ն.Վ.Ա.Վ.Ա.Ն.

1909 ՅՈՒՆԻՒ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ

№1

ՏԻԳՐԻՍԻ, ՏԱՐԵԳԱՐՁԻ ԱՌԹԻՒ

Երկար ու ճիգ մի տարի բոլոր բեցերն ու «Տիգրիս»... մի տարի ցավ ու հառաչքի, մի տարի հայրամայրի ու ստանճանքի՝ մի տարի անվերջ ցածուցանանքի, մի տարի լքումի չլսած հատուցեանքի, սարսուփի ու շարժումի վերջապետ մի տարի վարդապետի սպանության երգուհարով վերջաբանեանք

Մի տարի սակայն խառնարկ ու դեպքով իրի մեջ վեճ գիտակցությունների և ինչպե՞ս կը բառերի բուռնությամբ անցնող արժույթ ու տատանակալու ճանապարհերը միշտ բարձր ճակատով և զրուս բազումներով միշտ կարծի դրուշակե ծածանեցնելով... լքումի այն օրերին հայրերը մայրերը ժողովուրդները

դառանդեցին թե՛ խորհեանք առաջ կոչեցնելու ու եթե հասնի էր Դիպիր առ խեղճելու թե՛ Տիգրիսի յորձանքում զյեթնի մեջ... Բայց ու գուր:

Գուրալի ու Ներսիսեան այն օրերին դու էիր արհեստագործ ժողովրդի ցուստ արտի միակ լեռնաբանն, նրա ճով գաղթերի, վշտերի ու զրհանքի բնորոտ բերան և դու հարստագետ բուստը կուշտին՝ բուռն այն միշտ հնչական, բուստը միշտ արգաս ու բուստը միշտ անստացան պահելով տնայնություն ու հատուտ բարեկամ միշտ գեղյ յարաց ընթացքով՝ ետև-Գ հայրամայրի կողքերը գրկալք արց ու ծովալք ծնող գաղաճանք արտից խորը վեճեր կրակալք ինչ անգեղ մահ... կամ արհեստական գործարարները իրա եղանակներով սերունդները արտիցան ստեղծ անհամար գեղերի կուս

Diyarbakır’da 1909 yılında basılan Ermenice adı ԱՎԱՍՍ ՏԻԳՐԻՍU olan ve Türkçe karşılığı *Hür Dicle* olan derginin kapağı.

Diyarbakır'da yayınlanan derginin 2000 adet baskısının olduğu, bunun 500 adedinin Siirt'e, 500 adedinin Mardin'e, 1000 adedinin ise Diyarbakır'a dağıtıldığı kaydedilmektedir (Özgür Tigris, 1909, s. 1). Doğu ve Batı Ermenice olarak kaleme alınan bu derginin Ermenice yayınlandıktan bir süre sonra Ermenice-Arapça yayınlanmaya başladığı kaydedilmiştir. Derginin Ermenicenin yanı sıra Arapça olarak da yayınlanması Mardin Ermenilerinin Ermenicenin yanı sıra Arapçaya olan hâkimiyetini de gösteren önemli bir ipucudur.

Söz konusu dergiyle ilgili önemli bir bilgi de Cavit Orhan Tütengil'in *Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar* adlı çalışmasında yer almaktadır. Tütengil'in söz konusu çalışmasında bu konuya şöyle yer verdiği görülmektedir:

"(...) 21 numaralı sayıda bildirildiğine göre, gazetenin Ermeni harfleri ile Türkçe olarak yayınlanan iki sayfası mevcuttur. Vilayet dahilinde Ermenice nüshalardan dört beş yüz kadar sarf edildiği belirtiliyor. Mardin ve Siirt'te halkın ekserisinin Arapça konuşması sebebiyle Arapça bir nüshanın hazırlanmasına da lüzum görülmüş, bir gazeteyi üç lisan ile çıkarmaktansa ayrı ayrı üç lisanda gazete çıkarılması daha uygun bulunmuştur." (Tütengil, 1954, s. 7-8).

Tütengil'in bahsetmiş olduğu gazete *Diyarbakır* gazetesi olup yukarıda bahsedilen *Hür Dicle* dergisinden farklıdır. *Diyarbakır* gazetesinin iki sayfasının Ermeni harfli Türkçe ile yazıldığına dair verilen bilgi, günümüzde özellikle de Türkiye'deki araştırmacılar tarafından üzerinde pek de durulmayan veya göz ardı edilmiş bir konuya işaret etmesi açısından önemlidir. Nitekim Ermeni harfli Türkçe, Ermeni harfli Kürtçe gibi, Ermeni harfli Arapça alanında da birçok yayının olduğu ve bu konular üzerinde henüz detaylı çalışmaların yapılmadığı bilinmektedir.

Tütengil'in *Diyarbakır* gazetesiyle ilgili bölümde verdiği bir diğer önemli bilgi de *Diyarbakır* gazetesinin basıldığı matbaada Türkçe gazetenin yanı sıra Ermenice bir gazetenin de yayınlandığı konusu olmuştur. Buna göre gazetede Ermeni toplumunun Ermenice yayına rağbet etmeyip Türkçe yayınlara ilgi duydukları, bu nedenle söz konusu Ermenice yayının durdurulduğu şöyle ifade edilmiştir:

"(...) 150 sayıda deniliyor ki: "Şimdiye kadar matbaamızda biri Türki ve diğeri Ermenice haftada iki gazete çıkarılmakta ise de Ermenice çıkarılan gazetenin sürümünü olmayıp bu yolda ihtiyar olunan masraf beyhude gitmekte ve Hıristiyanlar dahi Türkçesini okuyup Ermenice gazete almamakta olduğundan Ermenice gazete bundan böyle çıkarılmayacaktır. Yukarıdaki notlarda söz edilen Ermenice nüshalardan temin etmek mümkün olmamıştır." (Tütengil, 1954, s. 8-9).

Ermenice yayınlara ilgili olarak verilen bu bilgilerin tartışmalı olduğunu iddia eden Tomas Çerme, Diyarbakır yöresinde yayınlanan gazetelerin böyle bir gerekçe ile yayınlarının durdurulmasının söz konusu olmadığını ileri sürmektedir.

Sonuç olarak Ermenice ve Arapça arasındaki etkileşim, dönemin basın yayın organlarının bazen çift dilli bazen ise birden fazla dille yayın yapmalarında da kendisini göstermektedir. Bu ise bu bölgelerde yaşayan vatandaşların yapılan yayınları takip edebilecek düzeyde bu dilleri konuştuklarını göstermesi açısından da önemlidir.

Mardin'de Kültürel Etkileşim Kapsamında Ermenice-Arapça Harfli Mezar Taşları

Mardin Ermeni Kilisesi avlusundaki mezar taşları hem Ermenice hem de Arapça yazılıdır. Bunlardan biri de Mardin Surp-Kevork (Kırmızı Kilise) Kilisesi'dir. Bu kiliseyle ilgili olarak kayıtlı bilgiler arasında en dikkat çekici olanı, söz konusu kilisenin İslam akınlarından çok önce Mardin'deki mevcudiyetidir. Bu çerçevede çeşitli kaynaklarda bu kilisenin 4. yüzyıl sonlarında inşa edilen Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi olduğu ifade edilmektedir.

Mardin Surp Kevork (Kırmızı Kilise) Ermeni Kilisesi'ndeki Ermenice-Arapça Yazılı Mezar Taşı

Konuyla ilgili önemli kayıtlardan biri de Piskopos Hovagim Tazbazyan'ın katedrali onarttığı zaman bulunan veriler olmuştur. Buna göre söz konusu kayıtlarda şu ifadeler yer almaktadır: "Surp Krikor Lusavoriç adına, M.S. 420'de katedral kilise inşa edilmiştir." (Çerme, 2009, s. 99). Taş bir levha üzerine Ermenice olarak yazılı olan bu metin dışında 1791'de kilisenin onarıldığını da belirtmektedir. Onarımdan sonra kilisenin yeniden takdis edildiği ve komutan Surp Kevork adının verildiği de kaydedilmiştir. Halk dilinde Kırmızı Kilise olarak bilinen bu kilisedeki yazıtların tarihi Mardinli rahip Husik Gülyan'ın notlarına göre belirsiz olup anlamı da çözülememiştir. Bu değerli yazıtların anlaşılır hâle gelmesi için rahip Antreas Ahmaranyan, Keldani Kilisesi rahibine yollayarak çözümlerini sağlamıştır. Rahip Gülyan ise bu kitabeyi çeşitli dillere tercüme ettirip patrikhane salonuna astırmıştır. Aslı rahip Ahmaranyan'ın yanında bulunan bu yazıt, Mardin Ermeni Kilisesi'nin ne kadar eski olduğunu ve Ermenilerin Mardin şehrinde M.S. 420 yılından önce de yaşadığını kanıtlaması açısından önemlidir (Çerme, 2009, s. 99-100).

Mardin Surp Kevork (Kırmızı Kilise) Ermeni Kilisesi'ndeki

Ermenice-Arapça Yazılı Mezar Taşı

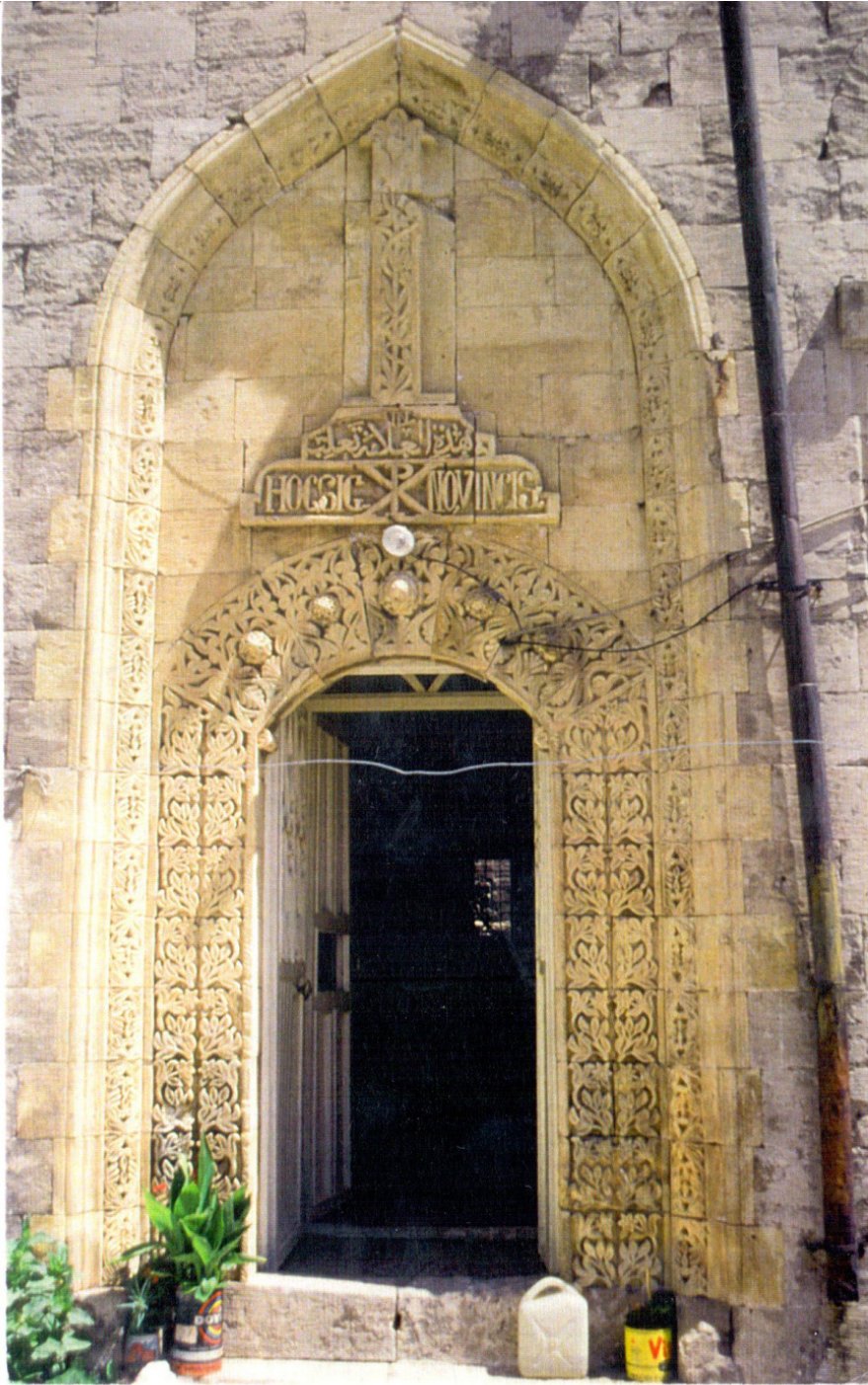
Yukarıdaki resimlere bakıldığında söz konusu mezar taşları, kısmen tahrip olmuş, kısmen de restore edildikleri sırada zarar görmüş oldukları için üzerlerindeki Arapça-Ermenice yazılar tam olarak çözülememektedir. Aynı mezar taşına ait bir önceki resimde söz konusu eserlerin daha yıpranmış oldukları görülürken, yakın dönemde çekilmiş bir diğer resimde bu kez mezar taşlarının onarıldığı, ancak bu onarım işlemlerinin de aslına uygun yapılmadığı için söz konusu eserlerin yeniden zarar gördükleri anlaşılmaktadır. Ancak bunlar, daha önce de belirtildiği üzere bölgede yaşayan Ermeni toplumunun Arapçadan ne oranda etkilendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Yukarıdaki mezar taşlarıyla ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer husus da bu taşların üzerlerindeki tarihlerdir. Özellikle sağdan ikinci fotoğrafın üzerinde Arapça kısmın üst tarafında yer alan Ermenice metnin başında 1882 tarihinin yer aldığı görülmektedir. Bu tarih, 1882 yıllarında Ermenice ve Arapçanın birlikte kullanıldığını göstermesi bakımından önemli bir ipucudur.

Mardin Surp Kevork (Kırmızı Kilise) Ermeni Kilisesi Avlusundaki

Ermenice-Arapça Yazılı Mezar Taşları

Yine Mardin'de günümüzde müze olarak kullanılan Katolik Patrikhanesi'nde de Arapça harflerin kullanıldığını görmekteyiz. Mardin'in önde gelen Ermeni ailelerinden biri olan Çerme ailesinin bir üyesi olan araştırmacı-yazar Tomas Çerme tarafından 2012 yılında çekilen yukarıdaki bu resim aslında söz konusu mezar taşlarının hâlen nasıl dimdik ayakta durabildiğini ve iki toplum arasındaki etkileşimi göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Günümüzde Müze Olarak Kullanılan Katolik Patrikhanesi Üzerindeki Arapça Yazılar

Resimlerden de anlaşılacağı üzere gerek dini mekânlar gerekse diğer mekânlarda Arapça ve Ermenicenin bir arada kullanılması iki toplum arasındaki ilişkilerin ulaştığı düzeyi göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu ise her iki toplumun her iki dili ileri düzeyde kullandığını ve bunu günlük yaşamda da en ileri noktaya taşıdığını ortaya koymaktadır.

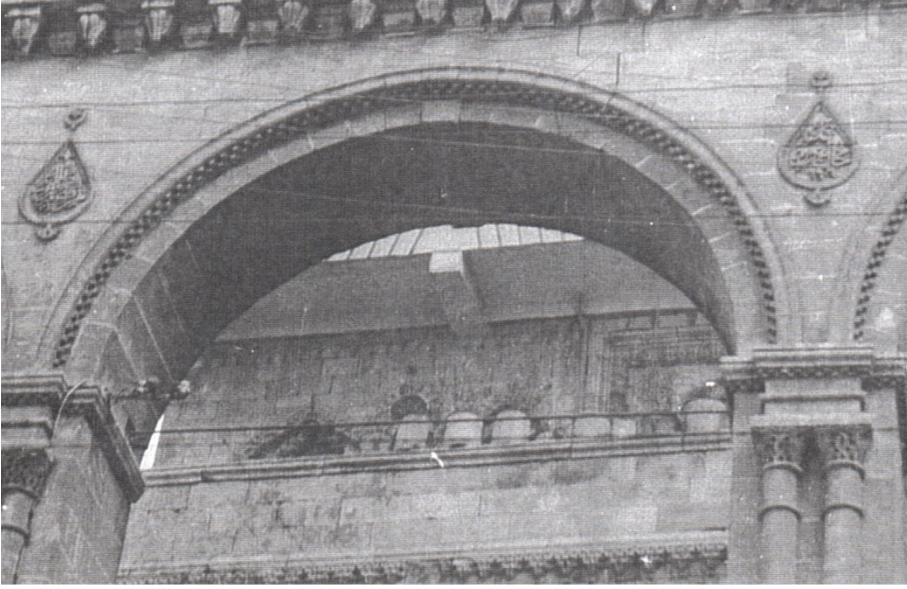
Mardin 1882 Tarihli Surp Kevork Ermeni Mezarlığı,
Papaz Der Hovsep Kendiryan'ın Mezar Taşı
Resimdeki Ermenice metin 5 satırdan oluşmakta olup Batı Ermenicesi ile yazılmıştır.
Yukarıdaki resmin üzerinde yazılı olan Ermenice metnin Türkçe çevirisi şöyledir:

1882 Mardin
Surp Kevork Ermeni Mezarlığı
Papaz Der
Hovsep Kendiryan'ın
Mezar Taşı

Mardin Surp Kevork Ermeni Kilisesi (Kırmızı Kilise) Ermenice Kitabesi

Yukarıdaki kitabe de geçen Ermenice yazılar, gerek çekilen fotoğrafın çözünürlük kalitesi gerekse harflerin büyük bir kısmının silinmiş olması nedeniyle tam olarak anlaşılabilir. Ermenice ve Arapçanın kullanıldığı bir diğer mekân da söz konusu döneme ait mimari eserler olmuştur. Bu anlamda ünlü Mardinli Ermeni Mimarbaşı Sarkis Lole'nin inşa etmiş olduğu eserlerde amblemleri Arapça olarak ortaya koyması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Raffi ve Tomas Çerme ailesi tarafından yaptırılan ve günümüzde Şahkulubey aileleri tarafından kullanılmakta olan Çerme ailesinin evinde de bu mimari detayı görmek mümkündür.

Mardinli Ermeni Mimarbaşı Sarkis Lole'nin İnşa Ettiği
Eserlerde Kullandığı Arapça Amblem

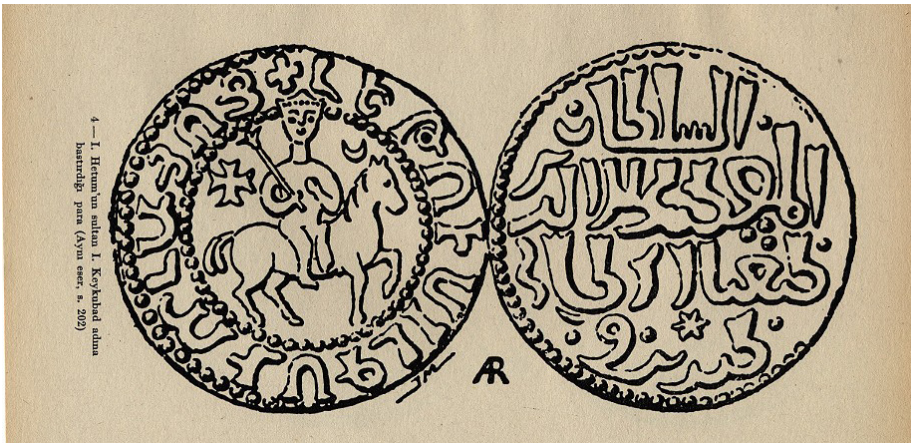
Mardinli Mimar Lole'nin Mimari Eserlerinde Kullandığı Arapça Amblem

Sultan Keykubad ve selefi Keykavus döneminde bir yüzünde Ermeni Kralı Hetum'a ait Ermenice unvan, diğer yüzünde Sultan Keykubad'a ait isim unvanlarının yer aldığı paralar tâbîlik-metbûluk çerçevesinde değerlendirilmesi gereken önemli uygulamalardır. Nitekim bu paralar, döneme dair maddi ve manevi hâkimiyeti temsil etmeleri açısından devletlerin tâbîlik-metbûluk ilişkisi hakkında da bizlere bilgi vermeleri ve söz konusu dönemin ekonomik yapısına dair önemli ipuçları sunmaları açısından da önemlidirler. Konuyla ilgili olarak Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri* adlı eserinde bu konuya şöyle yer vermiştir:

"(...) Selçuklu devletine her bakımdan kudretli ve parlak bir devir yaşatan Sultan III. Alâeddin Keykubad ile Ermeni Kralı Hetum arasında da barış antlaşması yapılmış ve para basılmıştır. Paranın bir yüzü Arapça diğer yüzü ise Ermeni Kralı Hetum'un isminin Ermenice yazılı olduğu at üstünde haçlı bir figür bulunmaktadır. Görüldüğü gibi Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı dönemleri para basımında Ermenilerin önemli bir rol oynadığı yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacaktır." (Sevim, 1983, s. 351).

Ermeni-Arap toplumu ve Ermenice-Arapça arasındaki etkileşim açısından belki de en eski kaynaklardan biri olarak değerlendirebileceğimiz Ermenice-Arapça basılan paralar, iki toplum arasındaki ekonomik ilişkilerin yanı sıra sosyal ve siyasi etkileşimi açısından da önemlidir. Nitekim Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri adlı eserinde Ali Sevim, söz konusu paraların iki toplum arasındaki siyasi antlaşma ve yerine getirilmesi gereken yükümlülükler açısından önemini şöyle ifade etmiştir:

"(...) 1214'te sultan tabii hükümdar hâline getirdiği Ermeni Kralı Leon'la yaptığı antlaşmasında yıllık vergiden başka her yıl bütün teçizatıyla birlikte 500 süvariye Keykavus'un emrettiği yere gönderme yükümlülüğünü üstlenmiştir. Leon'dan sonra gelen Ermeni Kralı Hetum da Sultan I. Alâeddin Keykubad ile 1225 yılında yaptığı antlaşmada Selçuklu ordusunun seferlerine 1000 süvari ile 500 çarkçı göndermeyi kabul etmiştir. Aynı Ermeni Kralı Hetum'un daha önce Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhusrev ile yaptığı antlaşmanın hükmü gereğince Köseadağ Savaşı'na da 3000 kişilik Ermeni süvarisini gönderdiği bilinmektedir." (Sevim 1983, s. 351).

I. Hetum'un Sultan I. Keykubad Adına Bastırdığı Para (Sevim, 1983, 351).

Söz konusu eserinde Artuklu dönemi Artuklu-Ermeni ilişkilerine dair bazı ipuçları da sunan Ali Sevim, bu dönemde Ermenilerin refah dönemini yaşadığını şöyle kaydetmiştir:

"(...) Artuklu eski İslam medeniyeti ve hudutları sahasında Müslüman ve Ermeni kavimlerin birlikte yaşadıkları hâlde milli ananelerini muhafaza ettikleri görülmektedir. Bu da şehir ve Türkmen unsuruna dayanmış bulunmaları ile yakından alakalıdır. Gerçekten de onların başlıca askeri gücünü göçebe Türkmenler teşkil etmekteydi... Artuklularda vezirlik makamına askeriye den beylerin getirilmesi de Türkçe adları ile göze çarpmaktadır... Süryani kaynakları, Timur-Taş'ın ilk zamanlarda Ermenilere kötüluk yaptığını söylerken Haçlı Seferleri ve Atabeklerin dini gayretleri arttırdığına dair ikinci bir örneği de vermiştir. Mamafiş söz konusu Mardin hükümdarının daha sonra bu muameleden vazgeçtiği ve hatta oğluna Ermenileri tutmayı tavsiye ettiğini de yine iyi idari adaleti ve imar faaliyetleri çerçevesinde Ermeni halkın da refah devrini yaşadığını Ermeni tarihçileri belirtmektedir." (Sevim, 1983, s. 351).

Ermeni-Arap Kültürel Etkileşimi Kapsamında Ermenice-Arapça İsimler

Ermenice-Arapça arasındaki bir diğer etkileşim noktası da isimler konusundadır. Arapçanın Mardin'de sadece Ermeniler üzerinde değil, diğer Hıristiyan etnik gruplar üzerinde de oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun en önemli göstergelerinden biri de Ermeni cemaatiyle benzer şekilde Yakubi Süryani cemaatinin kullandıkları isimlerdir. İbrahim Özcoşar'ın "19. Yüzyılda Mardin Süryanileri" başlıklı çalışmasında yer alan 330 Yakubi Süryani ismine bakıldığında bu isimlerin birkaç tanesinin Rumca, birkaç tanesinin Ermenice ve birkaç tanesinin de Süryanice olduğu görülürken, geriye kalan isimlerin tamamının ise soyadlarıyla birlikte Arapça olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Arapçanın Ermeniler kadar Yakubi Süryaniler üzerinde de oldukça etkili olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim yakın dönemlere kadar Mardin'de yaşayan Ermeni ve Yakubi Süryani toplumlarının başta günlük yaşam olmak üzere dini ibadetlerin yapıldığı yerlerde bile Arapçayı kullandıkları görülmektedir. Benzer şekilde kültürel özelliklerde de bu etkiyi belirgin şekilde görmek mümkündür. Dolayısıyla aşağıdaki listede yer alan Yakubi Süryani isimlerine genel olarak bakıldığında bu durum daha net bir biçimde anlaşılacaktır.

Melki Kıs İlyas 1.120	Melki ve Behi ve Osi Beytmelluh 224
Hanna Hedayi 1.784	Melki İbn-i Maksi Mihail Nahid 80
Makdis Melki Kalatmelho 560	Lolo İbn-i-i Sado Garip 80
Hanna Gerzelo 784	Cebbi ve Şemmas Said evlad-ı Hedayi 135
Şemmas Melki Dolabani 560	Hanna İbn-i Bettos Karami 89
Behi Hedaya 560	Osi İbn-i-i Kıs Hanna 224
Eşo Dolabani 560	Lolo İbn-i Maksi Eyüb 112
Cercis Abdulahad Gabus 560	Maksi Melki İbn-i Cercis Corum 225
İlyas Abdunnur 448	Maksi Cercis İbn-i Maksi Hanna Gogi
Hanna Abdunnur 560	Cercis Kıs İlyas 112
Hanuş ibn-i Hanaşi el-Helvacı 280	Maksi Hanna Cercor 56
Cerco Şemmas Hindi 336	Maksi Melko ve Maksi Yakup evlad-ı İliyoŞaho
Makdis Abdulahad Mansur 168	Yusuf Sahib 45
Acı El-Naşif 280	Behi İzlak 112
İliyo Abdunnur Tenurci 224	Melki Cerco Abdo 83
Emsih Hemami 224	Cercis İsi Tavşan 80
Mehe ve Behnam evlad-ı Cerco Maksi	İlyas Tavşan 11
Anton	Amus Abdo Tavşan 50
Loli Katırcı 168	Davut Şemmo 22
Melke Amasya 40	Melki El-Aşçe 44
Maksi Tama El-Kavak 224	Cercis İbn-i Eşu Mışmiş 100
Emsih Zehke Marami 112	Murad İbn-i-i Bahi Tenurci 67
Melki Terziyi 11	Emsih İbn-i Murad Tenurci 250
İbrahim Cerco Aho 112	Maksi Yakup Gassaki 224
Hanna ve Balas evlad-ı Maksi Emsih Zıncı 112	Mali İbn Maksi İliya 36
Yusuf Behnam Müneyirci 112	Maksi İshak Helvacı 268 Özcoşar, 2006, 221)
Hanna Cebrail Cencar Doni İbn-i Başta	

Sonuç

Sonuç olarak Mardin'deki kozmopolit yapının diğer topluluklar üzerinde olduğu gibi Arap-Ermeni topluluğu üzerinde de oldukça önemli etkileri olduğu görülmektedir. Bu etkiler arasında ilk sırayı bölgedeki Hıristiyanların konuştukları Arapça isimler almaktadır. Ayrıca din değiştirmiş bazı Hıristiyan toplulukların da Arapçayı neredeyse günlük yaşamlarının her alanında konuşmaları bölgedeki Müslüman-Hıristiyan topluluklar arasındaki ilişkilerin vardığı noktayı göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Arapçanın bölgedeki Hıristiyan gruplar üzerindeki etkisinin yanı sıra Müslüman toplulukları da etkilediğini ve bu topluluklar arasında Türkler ve Kürtlerin ilk sırada geldiklerini söylemek mümkündür.

Arapçanın başta kültürel ve sosyal yaşam olmak üzere Mardin'deki topluluklar üzerindeki etkisi oldukça belirgindir. Nitekim gerek Ermenice-Arapça mezar taşları, gerekse bölgede yaşamış mimar, tüccar, sanatçı ve yazarların eserlerinde bu iki dili kullanmaları bu etkinin en önemli göstergeleri arasında sayılabilir.

İki topluluk arasındaki belki de en önemli gösterge, Hıristiyan toplulukların kendi dillerinden çok Arapça isimleri kullanmalarındadır. Nitekim Ermeni toplumu kadar Yakubi Süryani toplumu içinde de benzer bir durumun mevcudiyeti, Arapçanın sadece Ermenice ve Ermeniler değil, Süryanice ve Süryaniler üzerindeki etkisini de ortaya koyması bakımından önemlidir.

Genel olarak iki toplum arasındaki etkileşimin bölgeye Arapların gelmesi ve dolayısıyla Müslümanlığın yayılmasıyla başladığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede her ne kadar bu sürecin doğal bir sonucu olarak söz konusu dönemlerde Ermeniler arasında kitleler hâlinde Müslümanlığa geçiş yaşanmışsa da Ermeniler de dâhil olmak üzere bazı kesimlerin din değiştirmeyi kabul etmedikleri görülmektedir. Bu çerçevede bedel adı altında çeşitli vergiler ödediklerini de görmekteyiz.

Kaynakça**Kitaplar**

- Aydın, Suavi, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal (2000). *Mardin, Aşiret-Cemaat-Devlet*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Barker, G. (1985). *O'nun İzinde Hıristiyanlık ve Laiklik Tarihi*, İstanbul: Zafer.
- Çetinoğlu, Sait (2011), *Diyarbakır Tebliğleri, Mardin Diyarbakır'da Ermeni Mallarını Kim Aldı*, İstanbul: Hrant Dink Vakfı.
- Ercan, Yavuz (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara: Turhan.Hoefler, Hans, Goldz T. (Eds) (1988). *Turkey, Singapore. Washington: APA Pub.* Kevork Pamukciyan, (İngilizceden Çev.).
- Giragosyan, Amalya (1970), *Ermeni Basın Bibliyografyası (Ermenice)*, Erivan.
- Günaltay, Şemsemidin (1951). *Yakın Şark Tarihi*, Cilt 4, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Honigmann, Ernst (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Fikret Işıltan (Türkçe'ye Çev.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Noyan, Sadettin (2013). *Mezopotamya'da (El Cezire)'da Kültür, Kimlik, Dil ve Politika*. Ankara: Feryal.
- Lammens Henri, İslam Ansiklopedisi, Suriye mad.sayfa 51.
- İpek, Kadri (1944). *Cenup Doğu Anadolu'nun Eski Zamanları*, İstanbul: Güven.
- I.E.S. Edwards – C.J. Gadd – N.G.L. Hammond (Hgg.) (1971). *The Cambridge Ancient History. I. Part 2. Early History of the Middle East*, Cambridge: Cambridge.
- Tütengil, Cavit Orhan (ftzok1954). *Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar Gazetelerle Dergiler (1869-1953)*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Sevim, Ali (1983). *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Von Hoffmeister, E. (1910). *Kairo, Bagdad, Konstantinopel: Wanderungen und Stimmungen* (Vol. 30). Teubner.

Elektronik Gazete Makaleleri

- Görgin, Mehmet Şefik (2012, 14 Ocak). "Arapça Şivemiz", <http://www.siirtliler.net/arakca-sivemiz-3657yy.htm>
- Nashashibi, Sharif Hikmat (2006, 1 Mayıs). "Arab-Armenian Relations: An Enduring Friendship In A Tense Neighbourhood". <http://www.alarab.co.uk/>

Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynaklar

<http://www.armeniapedia.org/wiki/Mardin>

Tarzian, Jorge (2004). Arjantin'e Göç Edip Kimliklerini Kaybedenler, Buenos Aires, Argentina.

Kitaptan Çevrilmiş Bölüm

Acaryan, Hraçya (1901). *Ermeni Dili Tarihi*, Cilt II, Erivan: 1901, Vartanuş Çerme, (Çev.) İstanbul: Kasım 2011-Ocak 2012,13 Ağustos 2007, Yaba.

Makaleler

ԱՆԿԱԽ ՏԻԳՐԻՍ 1909, ՅՈՒՆՎ.-1, ամսաթերթը հասարակական գրական ֆինանսատական տնտեսական (ANKAKH TIGRIS 1909, Amsatert' Hasarakakan Grakan K'nadatan Tntesakan – HÜR DİCLE 1909, Aylık Ekonomi, Sosyal ve Edebi Eleştiri Dergisi), s.1.

Çerme, Tomas (2013). "Arami Dili ve Diyalektleri": Yayını beklenmektedir.

Çerme, Tomas (2009). "Mardin Şehrinin Son Ermenileri", Kebikeç.

"Ermenistan'dan Arap Kaynakları", Asduryan, H.H. (1909)." Pazmaveb, Vartanuş Çerme (Ermeniceden Çev.), s.242-25.

Gazeteler

"Yabancı Dille Konuşmak Yasak Edildi". (1935, 1 Mart). *Ulus Sesi*.

Tezler

Özcoşar, İ. (2006). 19. yüzyılda Mardin Süryanileri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes, (s. 221-228).